

ՀԱՅԿ

1891

Հարաթ 31 (կոստոսի ռեդակցիոնի համար № 133)

№ 133 ՌԵԴԱԿՏՈՐԱՏԻ ՀԱՐԱԹ 31 ՕԳՈՍՏՈՍԻ

Տարեկան 10 ռուբլի, վեց ամիսով 6 ռուբլի, երեք ամիսով 3 ռ. 50 կ. ամիսով 1 ռ. 50 կ. Հարաթ 31-ը կապակցված է իր թիվով համարվող հարաթների հետ:

Խմբագրության հասցեն՝ Тифли. Редакция «Нор-Дар»
կամ Tiflis. Rédaction «Nor-Dar».

Խմբագրության թիվը բաց է ամեն օր (բացի տոն օրերից) ժամը 9-ից մինչև 2-ը: Յուրաքանչյուր թիվը համարվում է ամեն թիվը համարվող հարաթների հետ:

ԻՌԱՆԴԱԿԱՆ ՎԵՐՈՒՄ

Գործին չմտադրող գործիչները
Քրոնիկոն. — Լուսինի Մանուկ-
կանը հրատարակում է իրենց: Մատենա-
խոսություններ:
Քաղաքական լուս-
րեր:
Խառն լուսեր:
Հեռագրի լուսեր:
Տեղական լուսեր:
Յայտարարություններ:

ԳՈՐԾԻՆ ԶԵՆՈՒՄՅՈՒՆ ԳՈՐ- ԾԻՉՆԵՐ

Մի ժամանակ ազգասեր բառն
էր մոգում. ով որ ազգի վրայ
խոսում էր, ախ ու վախ անում,
ով որ բարեգործական նպատակով
մի կոպեկ էր նուիրում, — նա ազ-
գասեր էր համարում իրեն, և բա-
ւական չէ, որ ինքն իրեն ազգա-
սեր էր համարում, այլ և պա-
հանջում էր, որ ուրիշներն էլ
ազգասեր ընդունեն իրեն, և իւր
անունը, իբրև մի երևելի մարդու
անուն, տարածեն, հուշակեն: Բայց
այժմ արդեն ազգասեր բառը մո-
ղից ընկել է, և ոչ ոք իրեն ազ-
գասեր չի համարում, և ոչ ոք իր
կարելի չէ ազգասեր անունել:
Ազգասեր անունը չափազանց գոր-
ծածոթիւնից չարդէն խիստ մի
սովորական բան է դարձել, այն-
քան սովորական, որ եթէ այժմ
մէկին ազգասեր անունեն, իրեն
անպատուած կը համարի: Այժմ
արդէն ամենքի համար պարզուե-
լ է այն ամենապարզ միտքը թէ
խօսքով իրեն ազգասեր համարո-
ւը, ազգի համար լաւ լաւ խօսքով,
մի կոպեկանոց նուիրութիւն
անողը գեռ ևս ազգասեր չէ:
Այժմ ամենքն էլ ատում են թէ
խօսքի ազգասիրութիւն պէտք չէ
մեզ, մեզ պէտք չեն խօսքեր. գործ է
հարկաւոր, գործ:

Այսպէս անցաւ խօսքի շրջանը,
և ահա մենք մտնում ենք գործի
շրջանը. խօսք բառին փոխանա-
կում է գործ բառը, իսկ «ազգասեր»
բառին՝ գործիչ բառը:
Այժմ էլ ազգասերներ չկան,
այլ կան միայն գործիչներ: Նա, որ
մի քանի տարի առաջ իրեն հա-
մար պարծանք էր համարում, երբ
ուրիշներից լսում էր թէ ինքն
ազգասեր է, նա այժմ այլ ևս ազ-
գասեր կոչումից վերաւորուելով, ի-
րեն համար պարծանք է համա-
րում, երբ լսում է թէ իւր հա-
մար ատում են՝ գործիչ է:
Այսպէս, հին ազգասերների
տեղն այժմ ընկել են մի շարք
գործիչներ:
Գործիչ է նստարանի վրայ նըս-
տող աշակերտը, գործիչ է և հա-
լերէն երկու բառ չառող ու չխօ-
սող օրերողը. գործիչ են լրագիր-
ների մէջ երկու տող բան տպա-

գրողները. գործիչ են և մի կամ
երկու տարի վարժապետութիւն
անող ուսուցիչները. գործիչ են և
ուսանողները, և վաճառականնե-
րը, և արհեստաւորները և ամեն-
քը... Գործիչ բառով ամբողջ
լցուած է մեր հասարակութեան,
մեր «երկտասարդութեան» մըթ-
նոլորտը. ամենքը ցանկանում են
գործիչ անունը կրել, ամենքը
մոլուած ու սիրահարուած են գոր-
ծիչ բառին. նախատինք է, մեծ
նախատինք է, եթէ մէկի համար
ասեն թէ նա գործիչ չէ. դա ար-
դէն կընշանակէ, որ նա մարդ չէ:
Եւ իրաւ, մէթէ մարդ է մէկը,
որ գործիչ չէ. որ իւր չափով չի
գործում, չի գործակցում որ և է
հասարակօգուտ գործի, որ իւր
կողմից չի լծում հասարակական,
ժողովրդական այն մեծ կառքին,
որը վարելու համար հասարակու-
թեան, ժողովրդի մէջ ապրող ամեն
մի մարդու վրայ պարտականութիւն
կայ:

Բայց այդքան շատ գործիչ-
ներ, այդքան գործել ցան-
կացողներ ունենալով հանգեռն,
ո՞ր է մնում, տեղից շարժուած է
արդեօք մեր հասարակական, ժո-
ղովրդական կառքը: Այստեղ ա-
կամայ լիշուած ենք Կրիլովի առա-
կը թէ կարապը, կատուաճուկն ու
խեցեղեղներ լծում են կառքին,
կառքը թռչում է դէպի ամ-
պերը, կատուաճուկը դէպի ջուրն
է քարշ տալիս, իսկ խեցեղեղները
լետ լետ է մղում կառքը, որ մին-
չև այսօր էլ նոյն տեղումն է
մնում, որտեղ կար երէկ և եռանդ
օրը ձիւտ այդ խեցեղեղների կարապի
և կատուաճուկան օրին են և մեր
ազգասերների փոխանակած «գոր-
ծիչները»:

Դրանք, այդ գործիչները լծում
են կառքին, ոչ թէ կառքը տեղից
շարժելու նպատակով, այլ հենց
եղած տեղումն էլ թողնելու հա-
մար: Դրանք գործում են ոչ թէ
գործով, այլ խօսքով, խօսքով են
միայն լծում կառքին: Գործում
են ոչ թէ գործի համար, այլ որ-
պէս զի ուրիշներն ասեն թէ
ահա սրանք էլ հասարակ մահա-
նացու չեն, սրանք էլ գործող են:
Այդ մի շարք գործիչները գոր-
ծում են միայն նրա համար, որ
իրենց անունը լինի մէջտեղում,
որ իրենց վրայ խօսեն. ուստի և
իսկական գործը, գործի շահն ու
վնասը դրանց փոխը չէ. դրանք
գործին չեն ծառայում, այլ մի-
այն իրենց անունն են ծառայում
եթէ գործին ծառայելու լինէին
մեր այդ մի շարք գործիչները,
այն ժամանակ մենք չէինք պա-
տահիլ մի շարք երևութիւնների, ո-
րոնց պատահում ենք:

Կօշկակարը, որ կօշկակար է՝
նախ քան իւր գործը կատարելը,
կօշիկ կարելը, պէտք է ծանօթա-
նայ կօշիկ կարելու հղանակին,
ապրանքի լաւ ու վատը ճանաչէ և
իմանայ ո՞ւմ համար, ո՞րտեղի, ինչ-
պիսի մարդկանց համար է կարում
կօշիկները, որ իւր գործն առաջ
գնայ, — բայց մեր «գործիչները»
ամենեւին հոգ չեն տանում այդ
մասին, նրանք գործում են ա-
ռանց գործի բարին ու չարն ի-
մանալու, նրանք գործում են իւր
մեր հասարակութեան, մեր ժողո-
վրդի համար, բայց հոգնեւ չէ
ամենեւին ուսումնասիրելու, ճա-
նաչելու այդ հասարակութիւնն ու
ժողովուրդը, որի համար գործում
են: Մեր գործիչների համար մի-
չև անգամ հնարաւոր է թիֆլի-
սում նստել և Եռուզում, Հին-Նա-
խիջանում և աւելի հեռաւոր
քաղաքներում ու կողմերում գոր-
ծել, — գործել մինչև անգամ ա-
ռանց իմանալու թէ այդ հեռա-
ւոր քաղաքները ո՞րտեղ են, ինչ
և ինչ տեսակ ժողովուրդ է կայ նը-
րանցում...:

Ք Ր Ո Ն Ի Կ Ո Ն

Ուրբաթ օրը, օգոստոսի 30-ին, Նո-
րին Կայսերական Մեծութիւն Քաղա-
սի Կայսրի անուանախոյրութեան օրը,
Վանքի աւագ եկեղեցում մաղթանք կա-
տարուեց:
Նոյնպէս մաղթանք կատարուեց Սոմի
աւագ եկեղեցում: Մաղթանքից յետոյ 21
անգամ թնդանով արձակեցին: Քաղա-
քը զարդարուած էր դրօշակներով: Ե-
րևելեան լուսաւորութիւն կար:

Ս. Էջմիածնի Ուսումնական Յանձնա-
ժողովի կարգադրութեամբ բոլոր հայ
ուսումնականների աւագ-ուսուցիչներն
աղագրութիւն են ստացել իրենց
խնամքին յանձնուած ուսումնարաննե-
րում գործադրող դասաւորների և ըն-
թերցանութեան համար նշանակուած
հրատարակութիւնների ուղղագրութեան
վրայ առանձին ուղարկութիւն դարձ-
նելու: Ինչպէս յայտնի է, վերջին տա-
րիները մեր ուղղագրութիւնը բազմա-
թիւ անտեղի նորամուծութիւնների են-
թարկուեց, և մեր խեղճ ու տալ պատ-
մական գործն դարձաւ: Ահա այդ նը-
րաձեռն ուղղագրութիւններին է վերա-
բերում Ս. Էջմիածնի Ուս. Յանձնա-
ժողովի կարգադրութիւնը:

Պէտք է ասել, որ մի այդպիսի կար-
գադրութեան կարիքը վաղուց զգա-
ւում էր, մանաւանդ որ վերջին փա-
մանակները նորատեսիլ ուղղագրութիւ-
նը սկսել է մոռնալ նաև մեր ուսում-
նարանների մէջ, ինչպէս այդ երևում
էր Ներսիսեան դպրանոցը մանկու հա-
մար դաստիարակից եկած աշակերտների
գրաւոր հարցաձնութիւններէ:

Հայոց թատրոնական յանձնաժողովը
ներկայումս լսնադրուած թեան մէջ է դե-
րասանուհի Վերդինի Գարգաշեանի
հետ:

Միմիտրների խորհրդում խնդիր է
քննուելու այժման պրոգրիմալիստները
կերպարանախոյրութեամբ մտադրութիւն կայ
պրոգրիմալիստները 8-ամիսայ դասընթաց
ունեցող հանրակրթական ուսումնարան-
ներ դարձնել և զիջատնական բնաւո-
րութիւն տալ դրանց:

Վերջին օրերս թիֆլիսում արդէն
սկսել են երեւալ Ռուսիայից եկող զաղ-
թականներ, որոնք վողոցներում ման
են զալիս և ողորմութիւն հարարում:

Մայրաքաղաքի թերթերը հաղորդում
են, որ կանանց միջնակարգ կրթու-
թիւնը հիմնովին վերափոխելու մասին
ծաղած խնդիրն ի նկատի ունենալով,
լուսաւորութեան միմիտրութիւնը զի-
մել է օրիորդական գիմնալիստների տե-
նուհներին ու տեսչութիւններին, նոյնպէս և
ուսուցիչներին ու վարժուիչներին, ա-
ռաջարկելով նրանց, որ իրենց կար-
ծիքը յայտնեն այդ խնդրի նկատմամբ,
թէ ինչպիսի բնաւորութիւն պէտք է ու-
նենայ օրիորդական գիմնալիստները, այս-
ինքն այդ դպրոցական հաստատութիւնն
արդեօք առաւելապէս կրթական նպա-
տակներին պիտի ծառայի, թէ օրիորդա-
կան գիմնալիստների գլխաւոր խնդիրը
պիտի կայանայ դաստիարակական նպա-
տակի մէջ: Այդ հարցի պատասխանների
հետ պէտք է յայտնեն նոյնպէս և թէ
ո՞վ պէտք է գլխաւորը լինի գիմնալիստ-
ներում և ո՞վքեր պիտի կազմեն միջ-
նակարգ օրիորդական դպրոցները ու-
սուցչական խումբը, տղամարդիկ, թէ
կանաչ: Այժմ բոլոր օրիորդական
գիմնալիստներից այդ հարցի պա-
տասխաններն արդէն ստացուած են
և կը յանձնուին դասաւորներու համար
լուսաւորութեան միմիտրութիւն կազ-
մած մի առանձին յանձնաժողովի: Հետա-
քեբիւ է այն հանգամանքը, որ բոլոր
կարծիքները երկու հասարակ մասի են
բաժանուած: Գիմնալիստների տեսուչ-
ներն ու վարժապետները գտնում են, որ
օրիորդական գիմնալիստները կրթական
նպատակ պիտի ունենան և աղամարդ-
կանց վերահսկողութեան տակ պի-
տի լինին, իսկ տեսչութիւններն ու
վարժուիչները, ընդհակառակը, յայտ-
նում են, որ օրիորդական դպրոց-
ները միմիայն դաստիարակական նպա-
տակ պիտի ունենան, ուստի և պիտի
գտնուեն կանանց վերահսկողութեան
տակ:

Ստացանք հրատարակիչից՝ Արէլ Ապ-
րեսեանից «Պատկերներ թիֆլիսայոց
կենտրոնի», հատոր Ա., Վ. Փափուկեանի:
Տպագրութեամբ Մոսկուայում, 1891 թ.

Ստացանք «Հայկական նշանագրեր»,
տետր № 2. յօրինից Վարդան Լիսի-
ցեան, տպագրութեամբ թիֆլիսում, 1891 թ.:
Այս երկրորդ տետրի մէջ հինգ տեսակ
զանազան մեծութեան նշանագրեր կան
կանաչայի վրայ կարելու համար: Նշա-
նագրերը բաւական աշուղտուած են, թէ-
պէտև մի քանի տետրեր, ինչպէս Զ. Լ.
կարցրել են իրենց բնաւորութիւնը:

ԱՍՍԻԱՐԱԿՈՒՄ. — Ինչպէս յայտնի է,
Անդրկասպեան երկրի հայկ. հոգեւոր
գործերը ենթարկուած են Դամախու
թեան: Այժմ համաձայն Քուրդաստանի
ընդհանուր-նահանգապետի գրութեան,
Անդրկասպեան երկրի կառավարութիւնը
զիմած է միմիտրութեանը, հարցնելով

թէ արդեօք պաշտօնապէս նա միացնո՞ւ
է Դամախու թեան հետ, թէ ոչ:
— Աստիարաղի հայոց ծխական դպրոցի
բացումը կը յետաձգուի մինչև նոր կա-
թոլիկոսի ընտրութիւնը:

Մեմլիկ. — Տեղիւ կառավարութիւնը
անստոր վաճառականներին արգելել է
Անդրկասպեան երկրում հազարաւորի ա-
ռաւորով պարապել: Այս տարի զօրքի
պաշարը կաղալով չէ տրուած. այդ ծան-
րութիւնը տեղական կառավարութիւնն
իւր վրայ է առնում: Այս տարի ար-
քունական տուրքի փոխարէն տեղական
բնակիչներին հրաւիրուած է հաջահա-
տիկ ստալ:

ՋԱՆԱՆՈՒՄ. — Ներկեցու դէմ աղ-
բւրի մօտ մի դժբախտ դէպք պատա-
հեց. ամառանոց եկած մի շուկաւոր
ձեռքից ատրճանակը անմեղ բացուեց
ու ծանր վէրք հասցրեց իւր տիրոջ:
Թնդանով վրայ սարսափած ջրկիրները
հաւաքուելով արհիւթաթաւ ոտով ըն-
կածին մի կերպ հասցրին իւր բնակա-
րանը: Ինչպէս ասացին, գնատակ փչել է
ոչով ուսկորը:

— Օգոստոսի 29-ից տեղի եղած զօր-
քերը կընճանան իրենց զօրանոցները:
Ջալալ-Օղլին իւր Լուի գաւառով ա-
ռաւորի կողմից կըման դարձաւ ջրատաճ
ջրաղացի նման:

ԱՍՍԻԱՐԱԿՈՒՄ. — Առետուրը սուտ է:
Մրդեղէնը չատ էման է. Հաջը մինչև
հիմա ծախուած էր պուղը 1 ռուբ., օ-
գոստոսի 24-ից գինը բարձրացաւ 1 ռ.
20 կոպէկի: Այստեղ իւր թէ կիրակի
օրերը սուր են պահում. խանութները
մի կերպով մինչև կէսօր փակում են,
հենց թնդանով արձակեցին թէ չէ:
Մէկ էլ տեսար բոլորը բաց արին: Եւ
ոչտեղից խեղճ գործակաւարը հան-
դըստանայ:

Ս Ե Ն Ա Ն

(ՃԱՆԱԳՐԱՌՈՒՄ ԱՎԵՐԱԿ).

Սեան անապատում գտնուած եկեղե-
ցիների և միմիտրների համառօտառ-
րարութիւնը անեղոց յետոյ, մնում է
նրա անապատական կարգերի և արդի
միաբնութեան վերաբերմամբ տեղե-
կութիւններ հաղորդել: Բայց այդ անե-
ղոց առաջ կարեւոր ենք համարում այդ
անապատի հին անցեալի փոքր է շտե-
յալից պատմութիւնից մի համառօտ քա-
ղաւած անել:

Փոքր է շտեյալից անապատը նրա հա-
մար, որովհետև այդ անապատի ան-
ցեալից շատ քիչ բան է յայտնի: Եթէ
վերջին տարիներում այդտեղի միաբա-
նութիւնը կազմած ունեցել է իւր ուխ-
տի պատմութիւնը, որ համառական է
այնտեղեանից սոյն պատմութիւնն ևս
ուրիշ շատ թանկագին գրչագիրների հետ
ոչնչացել է՝ այդ անապատի Յովնանէս
անունով մի ապիւրատ վանահօր ձեռքով,
որի մանրամասնութիւնը կըպատմենք իւր
տեղում:

Մնում է ուրեմն մեր պատմագրու-
թեանց մէջ յայտնի մի քանի դէպքեր
նշանակել:

Ինչպէս սկզբում յիշեցի, Սեանի ան-
*) Տես «Նոր-Դար» № 132

գրանիկ եկեղեցին եղել է Միւսեայ նա-
խարարական տան մի մեծանան, որին ու
Գրիգոր Լուսաւորիչը Տրդատ թագաւորի
հետ այցելելով՝ որպէս թագաւորի
հետ անուանում է սուրբ Յարութիւն։ Ապա չինե-
լով զրա մօտ մի նոր մատուցող սուրբ
Յարութեան անուանումը, հիմնում է այդ-
տեղ և միաբանական ուխտ Գրիգորի
302 թուականին։ Իսկ ըստ կղզին
թագաւորի խորհրդով անուանում է
« Եւսեպիոս » որը յետոյ կրճատուելով դառ-
նում է Սեփան կամ Սեփան (*) Այդ-
պիսով ուրեմն Սեփան միաբանութեան
հիմնադրութիւնը Սուրբ Լուսաւորիչից
սկսուելով՝ տեսնում է մինչև մեր օրերը,
որ ասել է մօտ 1600 տարի։

Թէ ուրիշ են եղել այդ ուխտի անդրա-
նիկ առաջնորդները կամ նրանց յաջորդ-
ները՝ յայտնի չէ։ Միայն հաւանական
է, որ Սեփան ուխտը իւր հիմնադրու-
թեան օրից սկսած բաւական լինի
ժամանակ ծաղկած դրութեան մէջ լինի
եղած, ըստ որում մօտ 400 տարի իւս-
ղապ դրութիւն է վայելել, և Հայաստա-
նի մէջ փոթորիկ պատերազմները ոչնչ-
ւոր չեն վնասել նրան։

Բայց 702 թուականին, ըստ վկայու-
թեան Յովնանէս կաթողիկոսի, առա-
ջին անգամ այդ կղզու վրայ արշաւում
է Հագարացի Մուսան ոտորկանը։ Սա
Հայաստանի շատ բերդեր ու ամրացնե-
րն առնելուց ու ակերելուց յետոյ իւր սուրբ
զարմուտ է խաղաղանքի տեսլիկ վրայ
Բանաւորի դիմադրութիւնը ոչ թէ այդ
հոգեւոր միաբանութիւնը ոչնչացնել
էր, այլ Սեփան ամրոցները առնելն ու
քանդելը, որովհետև պատերազմական
հալածանքների ժամանակ չըջալայ գա-
ւառներից չաւանդի, ապառաժներն զրո-
նելու յաւանք, ապառաժներն էին այդ
կղզու ամրոցներին։ Մուսան ոտորկանը
իւր զօրքերը Սեփան կղզին մոցնելով,
առնում և հիմնովին քանդում է նրա
ամրոցները, կաշառում է եկեղեցիները
իւր այգիով՝ ապառաժաններին աշ-
խարհական թէ հոգեւորական գերի վա-
րում իւր հետ (*)

Այնուհետև թէ ինչպէս են միաբանները
նորից հաւաքուած, բազմանում և միա-
բանական ուխտը կազմակերպում, մեր
պատմաբաններից ոչ ոք ոչինչ չէ յիշում։
Բայց ինչպէս Սեփանի Օրբելիանի յի-
շատութիւնից երևում է, ինքնորոշ
զարու կիսով ուրեմն իւր ակերումից
150 տարի յետոյ, այս անապատը դար-
ձեալ բարձրաւոր դրութեան մէջ էր։ Այդ
ժամանակները Սեփան անապատը յիշում
է Նորուարից յայտնի Մաշտոց վարդա-
պետը, որը այնքան ծաղկեցած է իւ-
նում իւր ուխտը թէ սրբական կրօնա-
ւորով և թէ զգրութեամբ որ գրաւում
է ոչ միայն հասարակ ժողովրդական
այլ և իշխանական տներն ու զարդա-
թիւնը։ Սրա ժամանակ էր, որ Աշտ
Առաքին զուտոր (և Միւսեայ Վասիկ
իշխանի սմուսին) Մարիամը իւր ա-
մուսնու մահուանից յետոյ աշխարհից
հրաժարուելով, բնակուում էր ճգնաժամ
Սեփան լճի սփին գտնուող Յամաքա-
բերդ գիւղի Միւսեայ իշխաններից կա-

(*) Այս անունը, մեր կարծիքով բոլոր
նաղթողները, Բուցե ճիշտն այն է, որ այդ
կղզու բոլոր եկեղեցիները յիշատակ լինե-
լով սե խառնաբարից և ժողովուրդը, որ
տեսնում էր դատուած և տեսնում էր
նախնայական, կղզու միջի վայրերը Սե-
տեմեւելով անունն էլ գրել է Սեփան
կամ Սեփան, որը և իստապարտ կրճա-
տուելով դարձել է Սեփան։

Մանթի, յոգի

(*) Սեփան կղզին, ինչ և միջին դա-
րերի ժամանակի անունով ամրոցներից
մինն է եղել, որովհետև, բայց այն՝ որ
չորս կողմից պատած է ջրով, այլ և
կղզու երեք կողմը անապատ էր։ Առաք-
նների ու լատարի համար, ըստ որում
պատած է ուղղաբարձ ժայռերով։ Հա-
րաւարտուն կողմից միայն հարթութե-
ան ունի, այդպէս էլ երկրպագութեան
նրա ու բոլորներն են կառուցուած եղել, ո-
րովհետև դրանց հիմքերն ու քարայրած
շարքերը դեռ երևում են ծովափի մի
քանի տեղերում։

Մանթի, յոգի

ուղեցած, կուսանաց վանքում։ Ահա այս
իշխանութիւնն է մօտոյ ծանօթանալով
Սեփան անապատի ճգնադրեաց կրօնա-
ւորների սրբական կեանքին և վանքի
կարգին։ Սաշտոց վարդապետի նախա-
նորին որ էր միաբանների թիւը բազ-
մացնել և զգրութիւնը ծաղկեցնել,
յանման առաւ իւր ծախքով կառուցանել
Սեփան կղզում կալուսի եղած շինու-
թիւնները։ Սեփան ինչպէս տեսնու-
ղ, կղզու բոլոր զաւթաթիւնն ա կանգնեցրել
Նրկոտաւան Առաքելից եկեղեցին (*)
Նոյն տեղում չինեց առաջնորդարանի և
վարժարանի համար սենեակներ, ապա
բոլոր ստորոտում կանգնեցրել ու Աս-
տուածանի եկեղեցին, չինեց միաբան-
ների համար բազմաթիւ բնակարաններ,
զարդարեց եկեղեցիները ամեն տեսակ
զարդելով ու ապամեքով։

Մարիամ իշխանուհու կառուցած այս
եկեղեցիներն առթիւ Սեփանի Օր-
բելիանը յիշում է, որ իւր Մաշտոց վա-
րդապետը հետեւապէս և Մարիամ իշխա-
նուհին վերին աղբերակներում են ա-
ռաջնորդուել այդ շինութիւնները կա-
ռուցանելու։ Այս առթիւ գրում է հետե-
ւապէս։

Բայց Մաշտոց ետեւ յառաջիկա գա-
լա նա ինքն երկրորդաւոր Առաքելից
ի վերայ ծովում, և նշանակեալ զտեղի
եկեղեցւոյն, հրապարակ նմա կանգնել
զեկեղեցի յանուն սուրբ Աստուածանի
և երկրորդաւոր Առաքելից և սահմանել
միայնակեացս և այլն։ Նոյնպիսի աղ-
ղեցութեամբ էլ Մարիամ իշխանուհին
շարժուելով՝ գալիս և համաթիւն է յայտ-
նում Մաշտոց վարդապետին՝ այդ եկե-
ղեցիները կառուցանելու, որպիսի խոս-
տումը և կատարում է անկեղծ։

Որ Մաշտոցի ժամանակ խոստ ծաղ-
կած էր Սեփան անապատը, և նոյն ինքն
Մաշտոց մեծ հեղինակութիւն ունէր, զը-
րա մի ապացոյցն էլ այն, որ Գեորգ Բ.
Գառնեցի կաթողիկոսի մահուանից յետոյ
հայոց հոգեւորականութիւնն ու ժողովուր-
դը միաբան հաւանութեամբ կաթողիկոս
ընտրեցին իրեն Սեփան անապատը
Մաշտոցին 897 թուականին։

Սրա մասին Յովնանէս կաթողիկոսը
որ Մաշտոցից յետոյ ընտրուեցաւ, հե-
տեւան է գրում։

« Սեփան ընդ այն ժամանակի փայտա-
կեալ պաշտօնաւոր սուրբ այնքան Աս-
տուածոյ, որ ինն կողմով, որ զիս-
տացն Աստուծոյ անկեղեցի լուսն ճա-
ռագայթումն յինքն նկարէր, աստուա-
ծային ծաւալմամբ և սրբախաղ կրօնի-
կեղեցականութեամբ և հոգեխաղաց զոր-
ութեամբ ի տեսական անդ զանազան տե-
սանէր, սակայն այնորիկ ամենեցուն աչք
ի նա նայէին... »

Դժբախտաբար այս առաքելի և չինա-
րար Մաշտոցը միայն 7 ամիս կաթողի-
կոսութիւն արաւ, նրա մահուանից յետոյ
աթուր պապազատեց յիշալ պատմաբան
Յովնանէս Դրասխանակերտցին։

(**) Նրեանական թուականների մի յի-
շատագիր (Մանուկ վարդապետի Ան-
մուշկանցի) գրում է՝ որ իւր Մարիամ
իշխանուհու Ս. Առաքելից եկեղեցին կա-
ռուցանելու ժամանակ այն է 877 թուա-
կանին, կանգուն է եղել ու ծառայութեան
տաճարը և հաւանական է գտնում, որ
նա կործանուած լինի 995 թուականին
եղած երկրաշարժի երկրաշարժի ժամա-
նակ, որի մասին յիշում է Առաքելը։ Մեր
կարծիքով, ու ծառայութեան տաճարը կոր-
ծանուած է եղել 877-ից, այսինքն ու
Առաքելից տաճարը կառուցանելուց ա-
ռաջ, Ապա թէ ոչ ինչ հարկ կար մի
այնպիսի ընդարձակ եկեղեցու կանգուն
եղած ժամանակ ինչ նրա կողմին մի
ուրիշ կառուցանել Բացի այդ, յայտնի
երևում են ու Առաքելից եկեղեցու պա-
տերի վրայ ինչ ակերակներից վերցրած
քարեր, որոնք, ըստ ամենայն հաւանա-
կանութեան, ու ծառայութեան տաճարի
ակերակներից են վերցրել։ Նրորդը և
զինաւոր ապացոյցն այն է, որ ու ծառա-
յութեան տաճարի նման ընդարձակ եկե-
ղեցու բազմաթիւ ակերակները ոչ մի
տեղ չեն երևում։ Կրնանակէ նրա բոլոր
քարերը ու Առաքելից եկեղեցու վրայ
են գործ գրել։ Սթէ այժմեան մի կանց-
նապի միացած պատերն էլ հողի տակ
եղած չլինէին, գտնէ նրանց քարերն
ևս հանէին և սուրբ Յ. Թուրքեան տաճա-
րի հիմքը անհետանալու։

Մանթի, յոգի

Մաշտոցից յետոյ Սեփան անապատը
նոյն ծաղկեալ դրութեան մէջ մնաց, վա-
րդապետի միջոց հայ ժողովուրդի սէրն ու նը-
րա իշխանների հովանաւորութիւնը։

Այսպէս օրինակ յիշում է, որ Աշտ Բ.
ուխտ գալով Սեփան իշխանների հետ և
միաբանութեան նիւթական անապատ-
ութիւնը տեսնելով, նուիրում է վանքին
իրեն մշտական ծառայութիւն լինեց
զիւղերի որոնք են՝ Վարդէր (այժմ Չաչըն),
Յամաքաբերդ, Գոմաձոր, Բերդին, Թա-
ռեայ-տալի և Ուրն-կուսկածին (այժմ
Մալաթի-Վաղարշապատ) իրենց կալուած-
ներով (9)։

Բացի այդ զիւղերէ՝ նա նուիրում է
վանքին նաև Սուրբ Նշան անուանեալ
յայտնի մասուղը, որը մինչև այժմ պահ-
ւում է Սեփանում և որը, նոյն իսկ այժմ,
միաբանութեան համար ամենամեծ ար-
դեւը բերող հարստութիւնն է (10)։

Սեփան Սեփանի միաբանութիւնից մի-
այն Մաշտոցը էլ, որ կաթողիկոս ըն-
տրուեցաւ, ձիւս հարկը տարի յետոյ
(992 թուականին), Սեփան կաթողիկոսի
մահուանից յետոյ, կաթողիկոս ընտրու-
եցաւ նաև նրա յաջորդներից մինը՝
Սարգիս Ա. որ սեփանցի կողմնացաւ Սա
Գաղիկ Ա. Բագրատունի թագաւորի
ժամանակակից էր և կաթողիկոսական իշ-
խանութիւնը վարեց 27 տարի։

Սա ինքն էր, որ Սեփան կաթողիկոսի
մօտ Ս. Հովնաթանեց եկեղեցին չինեց,
որովհետև կաթողիկոսական աթոռը այդ
ժամանակ գտնուում էր Սեփանում։

Բայց աստուծոյց թագաւորութիւնը
վերջանալուց յետոյ, ինչպէս Հայաստանի
շատ բերդեր ու ամրոցներ, նոյնպէս և
Սեփան կղզին ենթարկուած էր շատ ան-
գամ յարձակումների, կրնանակէ Սեփանը
զեռւ անուն ու համբաւ ունեցող մի ուխտ
է՝ ամբողջ էր, Բայց ինչպէս երևում է,
Գեորգիայ ծովափը ամեն անգամ էլ ար-
դեւ էր լինում թշնամիներին ազատ
մօտ գործելու աղբեր։

Այս յարձակումների վերաբերմամբ մի
իշխանակալի՝ տուանց թուականը ինչե-
րով, ասած է բերում Սեփանի աղաւոր-
ութեան մի նշանաւոր դէպք, որը մեծ
նոյնպէս ակերթ չեղ համարում ինչի
այտնի։

Լեւոնական ընդդիմների մի յարձակում
ժամանակ, Սեփան չըջալայ գաւառների
բնակիչները փախչում, ապառաժանում են
այս կղզում։ Փշաւակները նմար չեն
գտնում իրենց մօտէն։ Նրանք չեն
առնում ևս Մի քանի օրից յետոյ երևում
են երկու թուրք վաճառականներ, որոնք
գալով կղզու վերակալու մօտ խնդրում
են նրան թող տալ, որ իրենց ունեցած
ապրանքները կրճած արկղերով տեղա-
փոխեն կղզին, այդտեղ իրեն ապահով
ծածկարանում, պահելու համար, մինչև
որ երկրում տեղի ունեցող խռովութիւն-
ները դադարեն։

Վերակացուն սկզբում ընդդիմանում
է, բայց վերջը զիջում է վաճառա-
կանների թախանձարին։ Այդին փոխա-
գրում են քառասունից աւել մեծամեծ
արկղեր և դարուում կղզու սենեակնե-
րը։

(9) Այդ բոլորից այժմ միայն Յամա-
քաբերդ և Գոմաձոր անուանը զիւղերն
են մնացել վանքի ձեռքում, մնացնալը
յափառակէ են։

(10) Այս մասուղը Գեորգեանեաց
գաւառի Վոթ գիւղում որոշ ժամանակ
լինելու պատճառով կոչւում է նաև Գո-
թա-Սուրբ-Վոյ, Այդ խաչը չինում է
հասարակ երկաթից, մօտ 8 վերջով եր-
կախութեամբ։ Չորս թիւերի վրայ և մէջ
տեղը ունի մի մի հատ յակնիթ կամ
զուլուրիթ։ Ըստ աւանդութեան նրա
մէջ անկողնուած է այն երկաթի տաշող
կտորը, որի մէջ Ս. Աստուածածինը լու-
սացնում է եղել մանուկ Յովնան։ Այդ
մասուղը բերում է Հայաստան
Փաղկոս Առաքելի ձեռքով և դրանից
չինում է երեք նոյնանման խաչեր, ո-
րոնցից մինը գտնուում է Գրիգորապոլ
քաղաքի հայոց եկեղեցում, որը տարել
են իրենց հետ Սեփան գաղթականները,
երկրորդը գտնուում է ինչ նախկին
մօտ Ներշակու Սուրբ Կարապետի վան-
քում, և այս երրորդը Սեփանում։

Մանթի, յոգի

Բայց մէկուս Սյդ օրը ուսանող աշա-
կերաններից մէկը դարձ չիմանալուն հա-
մար պատժուած լինելով՝ զնում է այդ
արկղերի մօտ, իրեն մի առանձին
տեղ, դարձ սովորելու, բայց ինչպէս
անհանգիստ երեխայ արկղերից մէկի
կողմէն սկսում է շարժել։ Յանկարծ
միջից հետեւալ խօսքերն է լուսւմ.
« Սիւր, վախճա իսէ չքմալը »-Սիւր, գուր
գալու ժամանակն է, Բոկոն ոչակերտը
գալիս խնայում է միաբաններին։ Վեր-
ջիններս գալով ստուգում են, որ ար
դարեւ արկղերի մէջ երկրորդ զնում
զննորներն են թաքցրած։ Վանակները
կաննում են բոլորին էլ զննելով ա-
նկող հետաքննել կղզուց, բայց աշխար-
հական ժողովուրդը հակառակում է,
ուստի նախ սպանում են երկու կեղծ
վաճառականներին և ապա բոլոր արկ-
ղերը բոլոր վրայ հանելով թափում այդ-
տեղից ծովի մէջ։ Ասում են, որ իւր
խաղաղական անորհման մեջ Տէր ի զի-
ւերի և այլն երբեք այս զիւղաւորն են
յօրինել տեղայն հոգեւորականները և թէ
հենց այդ զիւղաւորն են Վերաբերում
նրա մէջ յիշում հետեւալ խօսքերը.
« Ս. զիւղաւորն որ իսրայիլ խափանէ
Տէր, զի Աստուած ընդ մեզ է, և զրան
զոր խօսքը մի մնացել առ ձեռք զի
Աստուած ընդ մեզ է »։ Այս կղզու ինչ-
պէս յայտնի է, մինչև այժմ էլ երգում է
մեր եկեղեցիներում։

Այս հալածանքների ժամանակ դար-
ձեալ Սեփան ուխտը յայտնի մարդիկ ու-
նէր։ Յիշում է օրինակ 11-րդ դարում
Սեփան անապատը ճառագիւր Սարգիս
վարդապետը, որին, Գրիգոր Մագե-
ստախ նման զիւղականիւր իւր նախնու
հետեւալ խօսքերն է գրում. « Սեփան
սուրբ քաղ մեծանալով մեզ յօղանակու-
թիւնն այսպիսով իրողութեանց, ապա
թէ աղօթելով օղնեցիս մեզ »։

Յիշում է և մի առաջնորդ 13-րդ
դարու սկզբում, դարձեալ Սարգիս ա-
նունով, որ հրաւիրուած էր Ջաքարիա
Սարգսաբերդ Լուսի քաղաքի ժողովը
Սար ժողովի 8 կանաները քննելու
համար։

Այնուհետև գրեթէ ամբողջ երեք դար
ոչ մի արժանաւոր յիշատակութիւն չկայ
Սեփան մասին։ Հարկաւ, այդ չէ նշանա-
կում թէ, այդպիսի միաբանութիւնը
այլ ևս գոյութիւն չունէ, այլ այն՝ որ
գոյնէ միաբանութեան մէջ աչքի ընկող
մարդիկ այլ ևս չկային, կամ միաբա-
նութիւնը իւր անգործութեան պատճա-
ռով մատուած էր անյայտութեան։

16-րդ դարու վերջում յիշում է դար-
ձեալ Սարգիս անունով մի կաթողիկոս
այս անապատում առաջնորդ, որը գա-
նազան նորոգութիւններ ու բարեկար-
գութիւններ է տնում ոչ միայն Սեփանում,
այլև Վանայ Լիւն և Կոստան անապատնե-
րում։ Ըստ երևութիւն պարական ան-
կարգ տիրապետութեան չորսիւ Սեփան
այդ ժամանակ անկախ էր համարում ի-
ւն հայոց կաթողիկոսի իրաւասութիւ-
նից, որովհետև Էջմիածնի Կարապետ
կաթողիկոսը փոխելով Մեղրիոյցէ կա-
թողիկոսին երեքուց, ապա ինչեց Սեփան
այդ Սարգիսը, ուր և երկու ժամանակ
մնալով՝ նրա՝ տեղը վանքի առաջնորդ
ընտրուեցաւ։

Սա եւ իւր կողմից զանազան բարե-
կարգութիւններ արաւ Սեփանում։
Կարապետ կաթողիկոսին յաջորդում
է Մարիամ կաթողիկոսը, որի ժամանակ
(1654 թուին) նորոգում են Ս. Աստուա-
ծանի եկեղեցին և միաբանութեան խո-
սքերը թիֆլիսի Զինաւորների երեք կո-
ւայրերը, որոնց մասին յիշելիք արդէն
մեր ժամանակներից մինում։

Մ ու Ր ա ջ ա ն

(Կը չարանակութիւն)

ՄԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այն օրուանից, երբ դադարեց «Վար-
ժարան» մանկավարժական ամսագիրը,

նրա հետ դադարեցին և մեր մանկա-
վարժարանը «Վարժարան»-ը միակ ման-
կավարժական ամսագիրն էր, որ բո-
վանդակում էր իւր մէջ մեղում շատ
թէ չէ նշանակութիւն ունեցող մանկա-
վարժարանի արտադրութիւնը, «Վար-
ժարան»ը աստիճան էր այնպիսի ան-
ձերի ինչպիսիք էին Բանաթիւրանի, Բա-
լասանեան, Մանգլիսեան, Աղապեան և
որիչները։ Կեա այն օրերում, երբ գո-
յութիւն ունէր «Վարժարան»ը, Բանա-
թիւրանը, մեռաւ նրանից յետոյ շատ
ժամանակ չանցած՝ «Վարժարան» էլ
դադարեց և ընդ նմին յարատեւ ու-
թիւնն առեց Բալասանեանին։ Միմիայն
գույ. Աղապեան և Մանգլիսեանը չա-
րունակեցին երբեմն երբեմն երբեմն գա-
լորեցն աշակէս յօղաւորներով այս և այն
աննշան ամսագրերի մէջ։ Այդ միջոցնե-
րում գուզնութեամբ յօրինեցին մի
քանի դասագրքեր, որոնց կարգը հար-
կաւ զգացում էր, ուստի և պակաս ըն-
դունելութիւն չգտան մեր դպրոցների
մէջ։ Բայց մի քանի դասագրքեր յօր-
ինելով չէին կարող և չկարողացան
էլ վաղը ինչ դարկ տալ մեր մանկա-
վարժական շատ աղքատ գրականու-
թեանը։ Սեփան այդ յիշեալ ժամա-
կավարժից, որիչները այլ ևս աչքի
չընկան և մինչև այսօր մեր մանկավար-
ժական դրականութիւնը կարելի է ասել
կատարեալ ամալի և միաբանական ա-
միմիայն դրականութեան մէջ է։ Չունենալ
մանկաների ձեռքը տալու գրքերի, որ
դաստիարակիչ և կրթիչ բնաւորութեամբ,
չունենալ դաստիարակչների համար ձեռ-
նարկներ, դաստիարակչի բովանդակու-
թեամբ, Սեփան ուսումնարաններում էլ
շատ ուսուցիչներ մայրենի լեզուն սովո-
րեցնում են այնպիսի, ինչպէս հին ժա-
մանակները սովորեցնում էին Սաղմոսի
և Ժամագրքի վրայ։ Որոշ մեթոդ, որոշ
կանոն չլուծած խօսքեր են մեր բաղ-
մաթիւ ուսուցիչների համար։ Ունենալ
և մի թիւրթ «Մանկավարժանոց», որը
խմբագրում և հրատարակում էր Է. Բ.
Ստեփանեան։ Սեփան այդ փորձի
թիւրթ էլ չկարողացաւ մեր գույն-
ների պէտքերին ծառայել։ Վերջա-
պէս դադարեց և «Մանկավարժա-
նոց»ը։ Այդ օրերում Թիֆլիսում երևան
կեաւ մի մանկական ամսագիր, որի գո-
յութիւնը տեսնում է մինչև այսօր։ Այդ
մանկագիրը լինելով գործին բոլորովին
մի անձնօթ ժողովուրդ, ձեռքում իւր ամ-
բողջ գույնութեան ժամանակ մի ամենա-
չինքն տեղ էլ չկարողացաւ բռնել մեր
մանկավարժական աշխարհում։ Արդ՝ մը-
նում է հրատարակել մանկական ամ

*) Шу «Знр-Гшр» № 132.

25-19